

gelaar, *Studeren in Utrecht in de negentiende eeuw*, Utrecht 1989, 11, 13, 54.

¹³ Naast de rijksbeurzen waren ook de door de afzonderlijke opleidingen verstrekte beurzen van belang; Wingelaar, *Studeren*, 14v., resp. 47. Begin 1834 liet de Haagse Commissie tot tweemaal toe weten dat geen beurzen meer verstrekt zouden worden aan aspirant-Indiëgangsters; *BZ* 1834A, 414, 821.

¹⁴ Zie de aantallen theologanten vanaf 1845 aan de RUL, RUU en RUG; G. Jensma, H. de Vries, *Veranderingen in het hoger onderwijs in Nederland tussen 1815 en 1940*, Hilversum 1997, grafieken no. 43, 107 en 108. Van invloed (voor alle faculteiten) was ook de tijdelijke invoering (1845-1853) van een staatsexamen, waardoor enkele jaren lang meer dan een derde van het aantal aspirant-studenten werd afgewezen; Wingelaar, *Studeren*, 34.

¹⁵ *Hand. Syn. Herv. Kerk* 1829, 8. Bos duidt de bijna 31% juist positief; *Beroepsontwikkeling*, 159.

¹⁶ Het verslag aangaande het Hooger Onderwijs van 1829 signaleerde een 'veelheid van aankomende godgeleerden, regtsgeleerden, letterkundigen, enz.'; bij: G. Jensma, 'Cyclische bewegingen om de trend. De theologische faculteit. Een case-study', in: Jensma, De Vries, *Veranderingen*, 165-184, m.n. 181. Zie voor Duitsland in 1830: C. Harms, *Over*

1512 tot 1599.²⁰ Deze aanwas, die vergeleken met de voorafgaande eeuwen gerust enorm is te noemen, heeft, zoals zal blijken, veel kandidaten een eerste vaste betrekking opgeleverd. Bij de Evangelisch Lutherse Kerk groeide het aantal plaatsen in dezelfde periode eveneens: er kwamen daar zes plaatsen bij; een plaats in Brussel ging na 1830 verloren.²¹

Een vroegtijdige dood

Wie zich afvraagt hoe het kandidatenoverschot verdween, dient allereerst te beseffen dat in de negentiende eeuw een vroege dood normaler was dan thans. Over de gehele periode genomen konden 53 (52 hervormd en één luthers) kandidaten geregistreerd worden, die nooit het door hen beoogde doel bereikten, omdat ze voordien stierven, dikwijls aan tuberculose en in een enkel geval cholera of door een ongeluk. Bij de meesten gebeurde dat vroegtijdig: veertien jonge mannen stierven binnen het jaar en twintig binnen een periode van vijf jaar. Daarnaast treft men negentien kandidaten die eerst na een langere periode van wachten stierven. Twee voorbeelden uit deze laatste groep spreken boekdelen. In de eerste plaats de Leidenaar N.A. Franchimont, die 19 februari 1833 door de Waalse Commissie werd geëxamineerd, maar pas na de verschijning van zijn overlijdensbericht in de *Haarlemsche Courant* van 10 mei 1859 van de kandidatenlijst werd afgevoerd. Het tweede voorbeeld is dat van R. Ens, zoon van een medisch hoogleeraar te Franeker. Nadat hij na een studie te Franeker en Groningen in 1838 proponentsexamen had afgelegd, woonde hij tot aan zijn dood in begin 1860 als ongehuwde thuis bij zijn moeder, zonder ooit in een gemeente gediend te hebben. Een smeekbede van hem aan de minister van Eredienst om een exclusieve bemiddeling bij de vacature voor hulpprediker in Bakkeveen in 1854 werd niet verhoord.²² Waarschijnlijk zijn er nog meer kandidaten geweest bij wie de dood een einde maakte aan hun (soms lang gekoesterde) verwachtingen; echter, juist bij deze, vaak betrekkelijk onbekend gebleven personen, is niet het makkelijk hun levensloop te achterhalen. In de *Boekzaal* werd alleen aandacht aan sterfgevallen geschonken als ze zeer bijzonder waren, of als de betrokkenen al dan niet officieel werk hadden verricht in een gemeente, dan wel, na beroepen te zijn, alsnog stierven, soms vlak voordat ze in hun eerste gemeente bevestigd zouden worden.²³

Een buitenkerkelijke loopbaan

Vanaf april 1833 werd op verzoek van de minister van Eredienst in de *Boekzaal* niet langer tweemaal, maar viermaal per jaar een lijst afgedrukt met alle beschikbare kandidaten binnen de protestantse kerken in Nederland.²⁴ In de jaren daarna werd die